

**THEORY
OF ARCHITECTURE**
TEORIA ARCHITEKTURY

CEZARY WĄS

PhD

University of Wrocław

Faculty of Historical and Pedagogical Sciences

e-mail: wascezar@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-5163-9248

THE IDEOLOGICAL SOURCES OF LUDWIG MIES VAN DER ROHE'S ARCHITECTURE: COMMENTS ON *LETTERS FROM LAKE COMO* BY ROMANO GUARDINI

ŹRÓDŁA IDEOWE ARCHITEKTURY LUDWIGA MIES VAN DER ROHEGO. UWAGI W ZWIĄZKU Z PUBLIKACJĄ *LISTÓW ZNAD JEZIORA COMO* ROMANA GUARDINIEGO

ABSTRACT

A collection of nine letters from the Catholic theologian Romano Guardini to his friend Fr. Josef Weiger was published in 1927. In Ludwig Mies van der Rohe's library of several hundred items, it was a book that he used to formulate the basic principles of his own architecture. The aim of the paper is to present the content of Guardini's book and its influence on the views and work of Mies van der Rohe. The architect's insightful monographs, especially the book by Fritz Neumeier, accurately document the relationship between the theologian's statements and attempts to adapt them to the theory of architecture. The more recent analysis of these relationships presented in the article leads to the conclusion that Mies van der Rohe set himself the task of finding a pure spirit in the world of pure abstractions. His creative involvement was a form of contemplating and developing forces which, although contained in nature or technology, can also be considered transcendent.

Keywords: Romano Guardini, Ludwig Mies van der Rohe, Modernism in architecture, theories in architecture

STRESZCZENIE

Zbiór dziewięciu listów katolickiego teologa Romana Guardiniego do jego przyjaciela ks. Josefa Weigera opublikowany został w roku 1927. W liczącej kilkaset pozycji bibliotece Ludwiga Mies van der Rohego była to książka o wyjątkowym znaczeniu, która posłużyła mu do sformułowania podstawowych zasad własnej architektury. Celem artykułu jest przedstawienie treści książki Guardiniego oraz jej wpływu na poglądy i twórczość Mies van der Rohego. Wnikliwe monografie poświęcone temu architektowi, w tym zwłaszcza książka Fritza Neumeiera, dokładnie dokumentują związki między wypowiedziami teologa a próbami ich adaptacji do teorii architektury. Przedstawiona w niniejszym artykule nowa analiza tych związków prowadzi do wniosku, że Mies van der Rohe postawił sobie zadanie odnalezienia czystego ducha w świecie czystych abstrakcji. Jego twórcze zaangażowanie było formą kontemplowania i rozwijania sił, które jakkolwiek zawarte w naturze czy technice, mogą być też uznane za transcendentne.

Słowa kluczowe: Romano Guardini, Ludwig Mies van der Rohe, modernizm w architekturze, teorie w architekturze

1. INTRODUCTION

To date, knowledge about Modernism has been shaped by the view that it expressed rational ideas of its time. Architectural works of Modernism were to be a manifestation of the dominant importance of science and technology in the culture of the 20th century. However, more detailed research shows that in the first two decades of the 20th century, simultaneously with rational tendencies and technological development, opposition to this direction of changes in European civilization developed. The aim of this paper is to present the changes in the architectural concepts of Ludwig Mies van der Rohe that took place under the influence of the books by Catholic theologian Romano Guardini. A careful analysis of Guardini's *Letters from Lake Como* is to indicate the statements contained therein, which the architect used to modify his beliefs and to make significant changes in his architecture (English edition: Guardini, 1994; Polish edition: Guardini, 2021). The conclusions of the analysis will be juxtaposed with the description of other historical circumstances that influenced the work of Mies van der Rohe. Document-based findings of Fritz Neumeyer regarding the ideological sources of the architect's conception did not affect the general knowledge of Modernism in architecture for a long time (Neumeyer, 1991). There are now many other studies that lead to a revision of beliefs about the unitary nature of Modernism. A separate role in this research is played by works that prove the influence of religious thought as well as esotericism, occultism and gnosticism (see among others: Birksted, 2009).

2. GUARDINI'S VIEWS ON ENGINEERING AND THE POSSIBILITY OF CONTROLLING IT

The collection of nine letters from Romano Guardini (1885–1968) to his friend Fr. Josef Weiger (1883–1966) was published from May 1924 to the fall of 1925 in the periodical *Die Schildgenossen* — an organ of the *Quickborn* Catholic youth movement, of which Guardini was a main clergyman. In 1927, the letters were printed as a book and since then they have been published many times in different languages. In Mies van der Rohe's library of several hundred items, it was the book with the greatest number of commentaries and underlines. The architect's insightful monographs, including the work of Fritz Neumeyer, and also of Detlef Mertins, accurately document the relationship between the theologian's theses and attempts to adapt them to the theory of architecture

(Neumeyer, 1991; Mertins, 2014). Guardini's letters, now published in Polish, invite a reconsideration of the nature of these relationships. Such an analysis requires a more detailed presentation of the logic of the arguments of the religious thinker, which were used by the architect interested in the philosophy. In the Polish edition, the letters have titles that accurately reflect the content of each letter and make it possible to understand the historiosophical structure that connects them into a logical whole.

Guardini's theses begin with the *First Letter* entitled *The Question*. The titular question is not initially revealed, but the author strives for it through a literary story. The formula of refraining from presenting the problem directly finds its justification in the general intention of the work. The author, through the prose features of his statement, aims to show the extraordinary character of the world the twilight of which he intends to describe. The account of the disappearance of the beauty of the former environment requires the introduction of poetic and oratorical threads into a philosophical statement. Guardini refers to the observation of birds circling in the sky, the sight of which gives a feeling of a close connection with the forces of nature. The author, born in Verona, after twenty years in Germany, returned to his native country to see the contrast between industrial life in Northern Europe and the naturalness of living in some regions of Italy. The situation that appeared to him prompted him to ask about the inevitability of the changes taking place, to try to understand them and to counteract them creatively. He began penetrating the essence of the events of the era of technology with a description of the world which was being annihilated before his eyes.

For Guardini, transforming nature by man is the right task and the result of such actions is human culture. The problem is that the formulas of the current culture, especially that of the last millennium of Europe, contain content whose disappearance causes the deepest melancholy. Nature can be completely transformed into culture, but for hundreds of years such a change has taken place in a way that takes into account the measure of man, while today this measure is dangerously exceeded. The ways of social existence based on the development of technology, the industrial manufacture of products and the ubiquity of machines are inconsistent with the human character contained in the unclear concept of life. The coming epoch can be described as inhuman and life-threatening, and in relation to traditions it is barbaric. Along with its development, the countless values that formed the foundations of the current culture must perish.

The *Second letter* was entitled *Imitation of Existence*. In it, the author shows the understanding that culture has always been produced by deep interference with nature, but at the same time it drew its patterns from nature. Human spirituality is something alien in the world of nature, but for several thousand years of culture it has been based on the formulas of harmonious combination of the values of these foreign worlds. In Guardini's opinion, all forms of collective existence, the ways of living and the tools produced were a testimony of a peculiar agreement between nature and spirituality. As an example of the accordance of these two worlds, he points to a sailing boat which is juxtaposed by a motor boat or a large steamer. New cities and new tools have their own strength and exciting beauty, but they exceed the balance between human will and the rhythms of nature. Nature is replaced by the creations of the mind, a completely artificial world with which man is only trying to establish proper relations. This artificial world is an imitation of nature, but also an imitation of life, in which its biological character so far dominated. The new reality is not only the dying away of the old culture, but also a change in the concept of life. The perspective seems distant, but the title of the chapter leaves no room for doubt: life may be replaced by its artificial imitation.

The *Third Letter* was given the title *Abstraction* and Mies van der Rohe's collection of notes indicates that the architect read it extremely carefully (Martínez de Guereño, 2011, p. 90). In a philosophical lecture, Guardini summarizes the differences between the immediate perception of life and the world of concepts. This problem was already contained in the medieval dispute over universals. The next part of it was Ockham's reflection on concepts directly related to reality and concepts related to concepts. William Blake, Joseph de Maistre and Johann Georg Hamann devoted much attention to the issue of the transition from singularity to generality. Romantic thinkers also lamented the disappearance of the meaning of the concrete in favour of general concepts. In Guardini's time, it was Henri Bergson who dealt with unavoidable errors of thought. It can therefore be concluded that Guardini's views belong to a long tradition of reflection on thinking as a factor in breaking with the immediate experience of life.

The use of speech and writing is the basic determinant of humanity. *Language is the house of Being* (*Sprache ist das Haus des Seins*; Heidegger, 1946, p. 313) and is *inhabited by a human being* (*Behausung des Menschenwesens*), as Martin Heidegger put

it a little later (Heidegger, 1946, pp. 333, 361)¹. In Guardini's perfectly logical argument, there is at this point a trait of philosophizing that is characteristic of him, based on the ability to perceive the ambivalence of the situations described. Thus, yes, language is a manifestation of human spirituality, but at the same time this language distances him from nature, from his own humanity and, moreover, from life itself. Life is essentially something incomprehensible, each time concrete and unique, while thinking and language separate the thinking person from the immediate features of life. Language introduces a factor intermediate between the lived life and the individual, it develops a series of representations that lead from the realm of reality to the realm of generality. The representations create an artificial world which is dominated by creating an impression of the real existence of generality, thus by recognizing generality as a separate sphere of being. Concepts are as much a necessity in life as they are a brake on life. As a consequence of using concepts, a world appears that replaces the real world, the world of arbitrary signs pointing to things. The necessary development of consciousness leads to being in the world of abstractions, but not in the world of the living spirit. Spirit, although it manifests itself through consciousness, does not manifest itself through concepts that are merely substitutes for it. The development of culture moved towards the development of the processes of consciousness that were included in the creation of science and technology. With the passage of time, scientific and technical thinking has become dominated by the rejection of everything that is singular, unique, and thus by abandoning life. Modern thinking has become the basis of modern technology, the entire modern world, in which thinking has been similar to the activity of a machine which is also a symbol of the new world. This symbol is only a visual part of the new reality subjected to the hegemony of schemas.

Guardini's philosophy, although not as much appreciated as Heidegger's thought, was more than a decade ahead of the views contained in Heidegger's essay *The Age of the World Picture* (*Die Zeit des Weltbildes*; Heidegger, 1938), which contained an identical critique of modern metaphysics. The consequences of taking power over man by forms of thinking saturated with technology were also the content of the famous poem by Thomas S. Eliot entitled *The Hollow Men* from 1925. Guardini also sees technical thinking in architecture, describing at

¹ All Heidegger quotes and terms in the author's own translations.

the end of the chapter a modern concrete house — inorganic, abstract, barbaric. However, this critical reflection is constantly accompanied by two observations: one, about the inevitability of the changes taking place and the unreality of desires to return to the past, and the other, based on the feeling that the forces of life may win in the unreal world of abstractions in the future. It should be noted that the category of life, reaching the concept of nature in Spinoza, in the times of Guardini, especially in the philosophy of Wilhelm Dilthey and Henri Bergson, replaced the idea of God. Hegel's philosophy, in which God was the immanent factor of the world manifested as consciousness, was an indirect element in the set of changing metaphysical concepts. Guardini also inherited the millenarian traditions of Christianity and anticipated the coming of a new era analogous to the *Eternal Evangel* described by Joachim da Fiore. Marking the boundaries of successive epochs was also the content of Guardini's other essays, especially the work *The End of Modern World (Das Ende der Neuzeit. Ein Versuch zur Orientierung)*; Guardini, 1950; English edition: Guardini, 1956;).

The *Fourth Letter* is titled *Consciousness* and contains a lecture on the differences in understanding consciousness. Guardini recalls his thesis that consciousness is the primary factor that mediates the transformation of nature into culture but points out that it originally had more direct characteristics. The author formulates a paradox that primary consciousness is unreflective and spontaneous. The philosopher also suggests that consciousness is divine, which is contained in those statements in which he equates consciousness with the experience of life. In the following epochs, there was a change and consciousness was more and more often related to the world of things and it became the consciousness of history, the world, the body, and also the psyche. So it has become a scientific consciousness. Without denying the achievements of psychiatry or psychoanalysis, he indicates that the former exercises of spirituality were something else, and something else is currently research on the human psyche devoid of unique nobility, openness to depth and mystery. The present universal consciousness is a state of mind focused on cognition of the knowable, on the production of successive concepts that suppress the internal forces of life. Life, the mystery of which is obscured by an excess of concepts, dies in forms of representation of life. The primal forces of life can only be known in a climate of respect for their secret, especially if it is recalled that in Guardini's philosophy these forces have the value of a synonym for the category of the living God. In his considerations, the

philosopher recalled the forgotten tools of consciousness, which were contemplation, mystical vision or dreams. Failure to understand the deeper meanings of consciousness turns out to be devastating to current forms of thinking.

The chapter on *Science (Fifth Letter)* contains thoughts on the limitations of the scientific consciousness. The author supports the thesis about a different depth of cognition, which is contained in vision or contemplation. At the same time, Guardini points out that the exploitation features of science, at least in some situations, encounter boundaries that turn out to be hidden in the rules of the world. It is possible to exceed them, but it is connected with a potential catastrophe. The ancient Greeks already knew that hubris disturbs correct cognition, and Guardini returns to this view, writing about the prideful lack of restraint in the use of the Earth's resources. It does not herald a catastrophe, but it foresees reaching impassable barriers. When scientific cognition reaches its limits, consciousness discovers new spaces that offer completely different possibilities for creating the human world. Borders are sometimes the most important incentive to cross them. Instead of extensive action, it is possible to make an effort to gain insight into and explore the hidden depths of the visible world. Certainly these possibilities are not yet clearly visible, but the cognitive pride displayed now can be replaced by reflection on the metaphysical values of human existence.

The use of an essayistic form does not change the fact that Guardini's book has the features of a philosophical treatise from the times of scholasticism and carefully analyses individual articles of an unambiguously outlined whole. The philosopher respectfully recalls the works of St. Bonaventure, which logically connect strongly separated parts. Guardini, like his medieval predecessor, consistently pursues a hidden goal, using the formula of private letters to a friend.

In the *Sixth Letter*, entitled *Power*, he specifies his views on two types of cognition: the former, based on the experience of the appearing world, and the newer, based on the analysis and control of the world. The titular 'power' refers to the domination of the mind over the object of cognition, the predominance of subjectivity over the external world, thus generally to subordinating the world to human will. The author presents the world of arbitrary human behaviour, which is connected with acts of violence over the world. Unrestrained power is expressed in its mechanization, the penetration of all areas of life by technology, in reign through destruction. Formerly, science, as Heidegger described it in his essay *The Age of the World Picture*, existed as knowledge

that took into account the importance of what exists outside of man: fate, the hidden principles of the world, God (Heidegger, 1938). Current science is a system of brutal management, marked by ruthlessness, which expresses the usurpatory position of human rationality and the tendency to manipulate. The subtle laws of reality hidden in its depths are now being transformed into methods of achieving current success. Live or organic consciousness is destroyed by rational consciousness which has taken over all power. Achieving arbitrarily set goals is possible, but the result is not a new order, but chaos experienced by modern man. Can the new order ever reveal itself? Guardini at this point in his deliberations refrains both from completely condemning his time and from expressing hope for the future. The *New Order* is a question that is unexplored and far removed from possible ideas. Its emergence would require the establishment of divisions into acceptable and authoritative elites and maintaining the freedom and dignity of the masses. So far, however, all attempts at the new order have failed, just as the new formulas of liberalism have failed to ensure it.

In the chapter entitled *The [Human] Masses* (*Seventh Letter*), Guardini recalled that the old culture was always the work of a few, and that the values professed had grown organically and were realized in processes of long and slow change. Today's societies are hurried in all areas, which prompts the use of authoritarian systems in politics, declaring top-down solutions to current problems, albeit at the expense of restricting freedom. The new world is also not created by orders based on liberal principles, which ignore the values that make up the community and cannot refrain from declaring permissiveness. Guardini reports on the history of the formation of old political orders and emphasizes the long time in which they arose. The presented outline of changes in the character of civilization has not become a pretext to criticize the collapse of traditional solutions, but rather an indication that perhaps new orders will also appear only in the course of long and turbulent processes.

The current state of societies is deeply unsatisfactory. The mass nature of societies forces them to hurry in the production of goods that meet their various needs. The collapse of the old hierarchies has led to a situation where even religious values have become a commodity. The separation of the spheres of the sacred and the profane has disappeared, just as the understanding of the separation of work and celebration has disappeared. The author writes about the devastation of the human interior, which at the same time was poignantly described by Eliot in *The*

Hollow Men. At present, it is impossible to indicate a way out of this deepening devastation of societies and individuals, but perhaps in the destruction of the old world there are seeds of change.

The *Eighth Letter* is devoted to *The Disintegration of the Organism*. Guardini describes in more detail the problem of the relationship between the current culture and its natural basis. The interpenetration of human consciousness (with the divine elements hidden in it) with the world of nature, in which there were also traces of its extraordinary origin, led to the construction of a culture harmonizing two realities: living human consciousness and the vital world of nature. Culture was created in the inseparable connection of human spirituality with the world of nature. The processes of rationalizing the human world started in the modern period — consisting in the development of conceptual representations of the real world — led to the development of science, technology and mechanization of the processes of producing consumer goods. The increase in the number of people and the emergence of mass societies have been combined with the processes of industrialization and urbanization. With the further stages of technological development, human societies lost their former 'organic' moderation in the use of the forces of nature. Subsequently, moderation in the use of the forces liberated by scientific and technical discoveries was also lost. According to Guardini, the removal of limitations in drawing on the forces of nature and the forces of technology took place between 1830 and 1870. The next decades of development were marked by the destruction of the values developed over the previous centuries. *The collapse of the old world can be experienced at every turn* (Guardini, 2021, p. 76)². Guardini uses apocalyptic vocabulary and writes about barbarism, stench and noise. The next letter, however, surprises with its dissimilarity. Guardini included hints in previous letters that the conclusions may differ from the diagnoses presented earlier. The logic of these suggestions leads to reflection on future phenomena, the nature of which cannot be fully imagined at present.

The *Ninth letter* was given the title *Purpose* and in the German editions of the book it was entitled *Task* (*Die Aufgabe*). This chapter attempts to solve the problem posed at the beginning, but also shows the unclear purpose that emerged at the dawn of a new era. When the breakthrough will take place and how long the new reality will take shape has not been said, but Guardini's considerations are to

² A quote in the author's own translation. See also: (Guardini, 1994, p. 74).

encourage the abandonment of the current tendencies to exploit the world, if only because of the possibility of exhausting all resources.

The philosopher and theologian in the last chapter strengthens his conviction that the old world must perish with cultural treasures of infinite value. Science and technology have unleashed forces over which societies cannot rule. There is currently chaos and threats to human existence on Earth are multiplying. There are more gloomy components of the assessment of the current state of affairs, but the author makes the following reasoning: for thousands of years, humanity has struggled with unbridled nature, slowly developing a culture of harmonious dependence on nature. In the work of creating a world of values, humanity largely overcame its own propensities for evil, murder and hatred, which was helped by the application of Christian principles. Yes, in the course of further development, it unleashed the forces of technology that violated the foundations of its life, but through creative activity it is able to tame the technique, as it once mastered nature. The destructive processes unleashed by technology cannot be stopped at present, but the shaping and humanization of alien forces is in human nature. Realizing the dangers is already a partial liberation from helplessness. Hope also lies in trust in Christian values and their supernatural source. Reading Guardini's book, however, suggests that the concepts of the highest metaphysical values can acquire new formulas. Religious values have never been exhausted and they also apply to the penetration of the new reality and the ability to control it. The demonic forces of technology can therefore be humanized and spiritualized. The massiveness of societies is also not a threat, just like nature used to be, so now societies will be educated with respect for life and its mystery. Guardini puts his final trust in God, but when he looks at people whom he attributes to being close to God, he draws attention to their formal distance from religion. Such people act on a higher inspiration, but without pointing to the traditional source of their creative drive. In an era of uncertainty, the concept of God changes, and he now reveals himself through extraordinary pulsating forces in the creative person. Mies van der Rohe ignored the religious content of Guardini's arguments, but drew from them a conviction about the role of the creative factor in changing the nature of scientific-technical civilization. In this respect, he inherited the romantic views, ascribing to artistic creativity the role of a revelation of the divine powers hidden in nature. He linked the possibility of freeing modern societies from the negative manifestations of civilization with the beauty towards which the architect should be guided.

3. HISTORICAL CIRCUMSTANCES OF THE EMERGENCE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND THE WORK OF MIES VAN DER ROHE

As a self-taught person, Mies van der Rohe made many efforts to complete the knowledge necessary for the architectural profession. He read and collected books in many fields of knowledge, ranging from philosophy to works reporting the discoveries of physics and biology. He paid special attention to philosophy and, as a young architect, he joined the circle of people gathered around Alois Riehl, who in 1905 was appointed the chair of philosophy in Berlin (Neumeyer, 1991, p. 197). He built a house for Riehl in 1906–1907 in Neubabelsberg on the outskirts of Potsdam (Neumeyer, 1991, pp. 36–45; Mertins, 2014, pp. 20–31). Among Berlin intellectuals, he learned sceptical views of rationalism and its consequences, including the views of Oswald Spengler, who was Riehl's doctoral student. In 1923, he met Rudolf Schwarz, whose attitude and activity he later bestowed with great respect. Schwarz was a Catholic architect associated with a movement that postulated changes in the doctrine of Catholicism and cooperating with Romano Guardini on this matter. Schwarz and Guardini published their theories in the journal *Die Schildgenossen*, of which Guardini was the editor. Perhaps from Schwarz in 1927 the architect received the book *Letters from Lake Como*, which collected essays published in the journal. Earlier, in November 1925, Guardini and van der Rohe spoke at a conference at the art school in Bremen, where the philosopher gave a lecture entitled *Die Krisis des Bildungswillens und das Wesen lebendiger Bildung*, while the architect presented the text *Der Geist der neuen Baukunst* (Neumeyer, 1991, p. 23; Martínez de Guereñu, 2011, p. 90). From 1926, Mies van der Rohe inclined to criticize the dominant position of technology and assumed that technology should be overcome by artistic values. Reading Guardini's book contributed to an unequivocal position on this matter. His new attitude was profoundly different from that of the early 1920s.

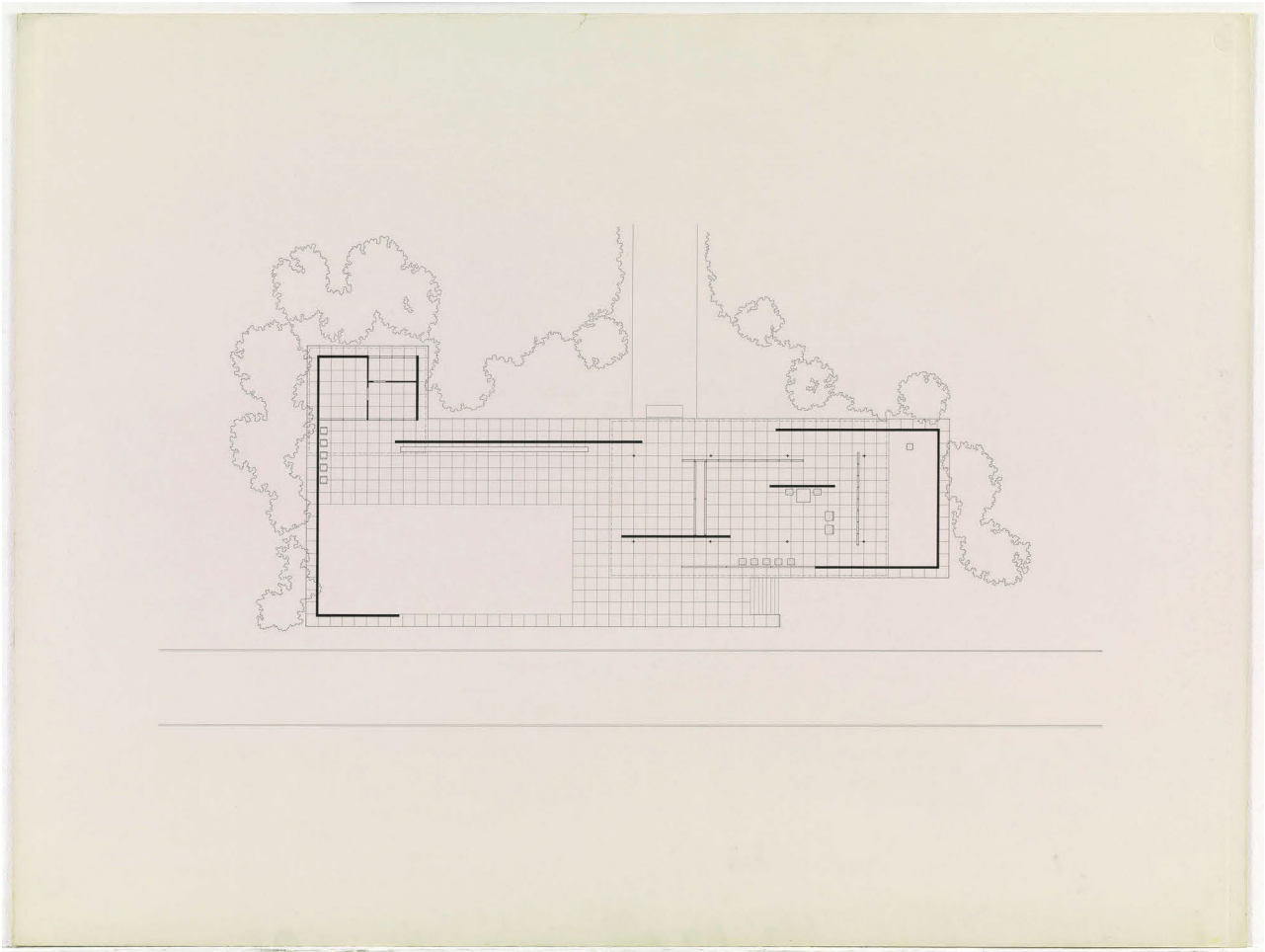
Mies van der Rohe's collection of notes contains numerous pages with theses taken from the philosopher's book, which were also used in the architect's lecture entitled *Die Voraussetzungen baukünstlerischen Schaffens* (1928, lecture text cited in: Neumeyer, 1991, pp. 299–301). The lecture, which was given in Berlin and later in Stettin (now Szczecin in Poland) and Frankfurt am Main, contains the thought taken from Guardini that the development

of technology is inevitable, but should be controlled by spiritual values (Guardini, 2021, p. 84; Neumeyer, 1991, *passim*; Martínez de Guereñu, 2011, p. 91; Freigang, 2018, § 12). The architect decided that architecture can play an important role in gaining control over technology. An important example of a new trend in the work of Mies van der Rohe was the pavilion designed for the world exhibition in Barcelona in 1929 (Mertins, 2014, pp. 138–167; Freigang, 2018, § 3–5). This work had no utilitarian function and did not relate to any existing type of building (ill. 1). It was a theoretical work on architecture realized as a real object. The walls did not have load-bearing functions, but were made as decorative screens of onyx, marble and travertine (ill. 2). The roof was supported by columns with a cross-section, covered with shiny sheet metal. The roof is supported by pillars with a cross-shaped section, the shafts of which are clad with glossy sheet metal (ill. 3). Due to their shape, the pillars can be associated with a fluted Greek column and the whole building resembles an ancient temple (ill. 4). It uses the principle of abstraction taken from Guardini, which assumes on the one hand that architecture approaches its essential values, and on the other hand, a strong individualisation of the work by the creative factor.

4. CONCLUSIONS

From the beginning of his creative career, Mies van der Rohe was interested in philosophy, in which he tried to find a basis for his creativity. Learning about Guardini's book led him to believe that the world of technology had no alternatives at the time, but that its dominant position should be overcome by spiritualizing technology. Engineering should therefore not be limited in its development, but developed on the basis of deeper values. As a self-taught person,

he also believed in the sense of education, which is not based on knowledge, but on building a sense of responsibility. While creating a reflection on the sources of the world of values, he noticed that they are not so much transcendent as immanent, both in the world and in man. Creative satisfaction was his form of worshiping life, which the thinkers of the 20th century often identified with divinity. Mies van der Rohe's buildings seem rational, but their actual task was to include beauty in structures based on new technical solutions. The appearance of Mies's buildings, reduced to simple masses, should not obscure their sensual values, which were obtained through the use of carefully designed materials and the use of sculptural values and light reflections (Freigang, 2018, § 10). The architect's task was to find a pure spirit in a world of pure abstractions. His creative involvement was a form of contemplating and developing forces whose origin was sometimes considered supernatural by some thinkers. Also in this aspect of his activity, he entered the world of old traditions, although he did it in a covert manner, just like when he used classical principles of architecture and references to forms of ancient architecture. In his writings, Mies van der Rohe did not formulate deeper justifications for his work, as he believed that he expressed them through his works. However, the reconstruction of his views based solely on the completed works is not possible and requires an analysis of his philosophical readings. The ideological sources from which he drew his views make it possible to formulate a thesis that his activities and works were an expression of a secular cult of forces that are supernatural. Therefore, regardless of whether they are contained in nature, in the development of technology or in human creativity, they should be considered transcendent. The architect's buildings, with forms similar to Greek temples, are places of worship of values that were traditionally associated with the divine.

III. 1. L. Mies van der Rohe, plan of the German pavilion for the international exhibition in Barcelona, 1928–1929.

II. 1. L. Mies van der Rohe, plan pawilonu niemieckiego na wystawę międzynarodową w Barcelonie, 1928–1929.

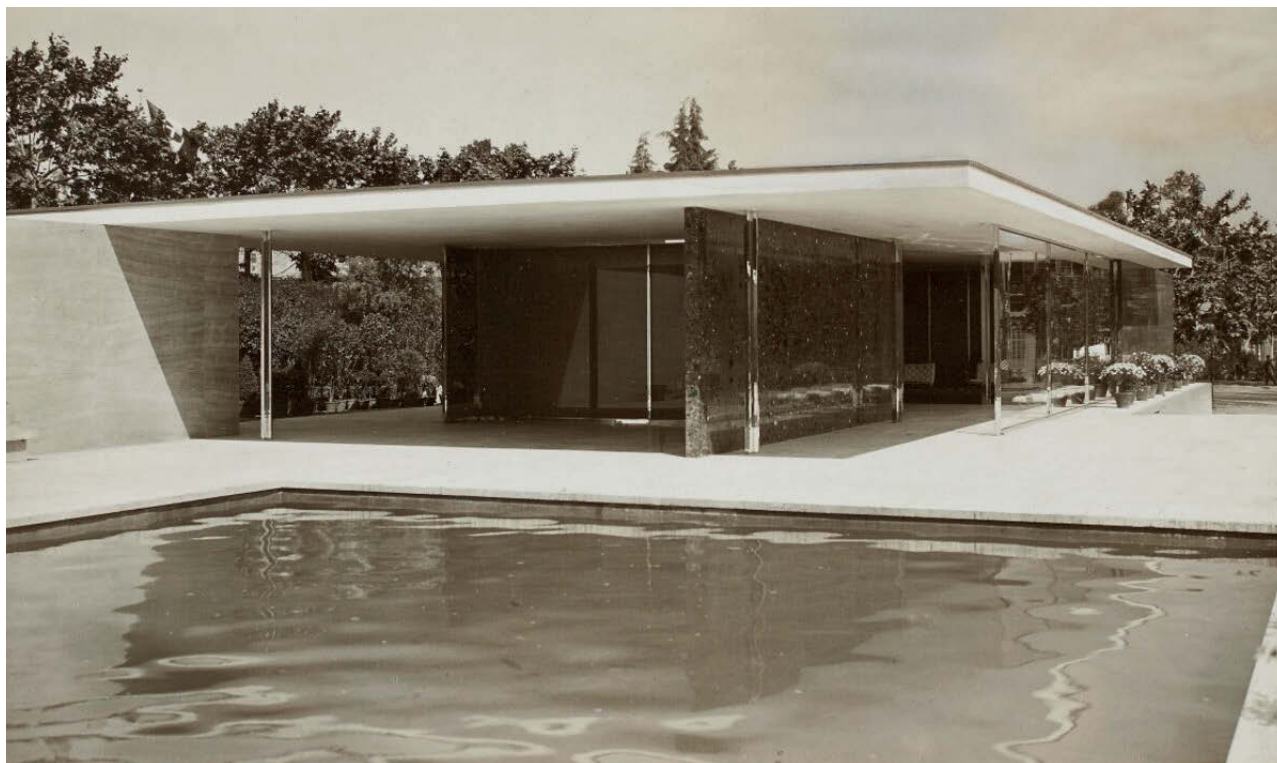
Source/źródło: Museum of Modern Art, New York, shelfmark/sygn. MR14.27. © 2022 Artists Rights Society (ARS), New York / VG Bild-Kunst, Bonn.

III. 2. L. Mies van der Rohe, the front part of the German pavilion in Barcelona, 1929. Green marble wall and pillars clad with polished steel. Photo by Berliner Bild-Bericht.

II. 2. L. Mies van der Rohe, przednia część pawilonu niemieckiego w Barcelonie, 1929. Ściana z zielonego marmuru i krzyżowe podpory dachu obłożone polerowaną stalą. Fot. Berliner Bild-Bericht.

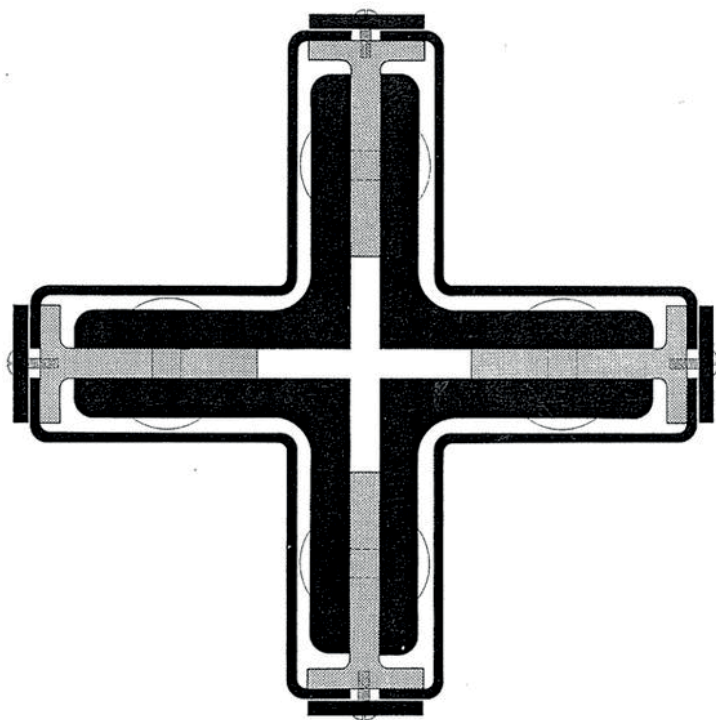
Source/źródło: *Die Form* 1929, 4, p. 425.

Ill. 3. L. Mies van der Rohe, general appearance of the German pavilion with an exposed roof, 1929. Photo by Berliner Bild-Bericht.

Il. 3. L. Mies van der Rohe, wygląd ogólny pawilonu niemieckiego z wyeksponowanym dachem, 1929. Fot. Berliner Bild-Bericht.

Source/źródło: *Die Form* 1929, 4, p. 427.

Ill. 4. L. Mies van der Rohe, cross-section of the support in the German pavilion in Barcelona, 1929.

Il. 4. L. Mies van der Rohe, przekrój podpory w pawilonie niemieckim w Barcelonie, 1929.

Source/źródło: K. Frampton, *Grundlagen der Architektur. Studien zur Kultur des Tektonischen*, München–Stuttgart: Oktagon Verlag, 1993, p. 191.

1. WSTĘP

Dotychczasowa wiedza o modernizmie kształtowana była przez pogląd, że wyrażał on ówczesne idee racjonalne. Architektoniczne dzieła modernizmu miały być przejawem dominującego znaczenia nauki i techniki w kulturze XX wieku. Dokładniejsze badania naukowe zwracają jednak uwagę, iż w pierwszych dwóch dziesięcioleciach XX wieku jednocześnie z tendencjami racjonalnymi i postępem technologicznym rozwijał się sprzeciw wobec takiego kierunku przemian w cywilizacji europejskiej. Celem artykułu jest przedstawienie zmian w koncepcjach architektonicznych Ludwiga Mies van der Rohego, jakie zaszły pod wpływem książek teologa katolickiego Romana Guardiniego. Dokładna analiza *Listów znad jeziora Como* Guardiniego (Guardini, 2021) ma na celu wskazanie zawartych tam stwierdzeń, które wpłynęły na modyfikację przekonań architekta i dokonanie przez niego istotnych zmian w swojej twórczości. Wnioski z analizy zostaną zestawione z opisem innych okoliczności historycznych, które wpłynęły na twórczość Mies van der Rohego. Oparte na dokumentach ustalenia Fritza Neumeyera dotyczące ideowych źródeł koncepcji architekta przez długi czas nie miały wpływu na ogólną wiedzę na temat modernizmu w architekturze (Neumeyer, 1991). Obecnie istnieje jednak wiele innych badań, które prowadzą do rewizji przekonań o jednolitym charakterze modernizmu. Osobną rolę w tych badaniach odgrywają prace, które udowadniają wpływ myśli religijnej a także ezoteryzmu, okultyzmu i gnostycyzmu (zob. m.in. Birksted, 2009).

2. POGLĄDY GUARDINIEGO NA TECHNIKĘ I MOŻLIWOŚCI JEJ TWÓRCZEGO OPANOWANIA

Zbiór dziewięciu listów Romana Guardiniego (1885–1968) do jego przyjaciela ks. Josefa Weigera (1883–1966) publikowany był od maja 1924 do jesieni 1925 roku w czasopiśmie *Die Schildgenossen* — organie młodzieżowego ruchu katolickiego Quickborn, którego Guardini był jednym z głównych duszpasterzy. W roku 1927 listy wydrukowane zostały w formie zbioru i od tego czasu wydawane były wielokrotnie w różnych językach. W liczącej kilkaset pozycji bibliotece Mies van der Rohego książka ta opatrzona była największą liczbą komentarzy i podkreśleń. Wnikliwe monografie poświęcone architektowi, w tym praca Fritza Neumeyera (1991), a także Detlefa Mertinsa (2014), dokładnie dokumentują związki między tezami teologa a próbami

ich adaptacji do teorii architektury. Wydane niedawno w języku polskim listy Guardiniego (2021) skłaniają do ponownego rozważenia charakteru tych związków. Analiza taka wymaga dokładniejszego przedstawienia logiki wywodu w *Listach znad jeziora Como*, które przyswojone zostały przez zainteresowanego filozofią architekta. W polskiej edycji poszczególne listy opatrzone tytułami, które trafnie oddają ich treść i umożliwiają zrozumienie konstrukcji historiozoficznej łączącej je w logiczną całość.

Wywód Guardiniego zaczyna się od *Listu pierwszego* zatytułowanego *Pytanie*. Owo tytułowe pytanie nie zostaje początkowo ujawnione, lecz autor dąży do niego poprzez literacką opowieść. Formuła powstrzymania się od bezpośredniego przedstawienia problemu znajduje swoje uzasadnienie w ogólnym zamiarze dzieła. Autor bowiem przez prozatorskie cechy swojej wypowiedzi dąży do pokazania niezwykłego charakteru świata, którego zmierzch zamierza opisać. Relacja o zanikaniu piękna dawnego środowiska wymaga wprowadzenia do wypowiedzi filozoficznej zabiegów poetyckich i oratorskich.

Guardini odwołuje się do obserwacji krążących na tle nieba ptaków, których widok daje poczucie bliskiej więzi z siłami przyrody. Gdy urodzony w Weronie autor po dwudziestu latach pobytu w Niemczech powrócił do swojego rodzinnego kraju, dostrzegł kontrast między życiem w uprzemysłowionej Europie Północnej a naturalnością bytowania w niektórych regionach Włoch. Sytuacja, którą osobiście zaobserwował, skłoniła go do postawienia pytania o nieuchronność zachodzących zmian, do próby ich zrozumienia i twórczego im przeciwdziałania. Przeniknięcie istoty wydarzeń epoki techniki rozpoczął od opisu świata, który na jego oczach był unicestwiany.

W przekonaniu Guardiniego przekształcanie natury jest właściwym zadaniem człowieka, a efektem takich działań jest kultura. Problem tkwi w tym, iż formuły dotychczasowej kultury, zwłaszcza tej z ostatniego tysiąclecia Europy, zawierają treści, których zanikanie wywołuje najgłębszą melancholię. Natura może być w całości przemieniona w kulturę, jednak przez setki lat zmiana ta zachodziła w sposób uwzględniający miarę człowieka, podczas gdy obecnie miara ta jest niebezpiecznie przekraczana. Oparcie społecznej egzystencji na rozwoju techniki, przemysłowe wytwarzanie produktów i wszędobylskość maszyn są niezgodne z ludzkim charakterem, zawartym w niejasnym pojęciu życia. Nadchodząca epoka może być określona jako nieludzka i zagrażająca życiu, a w stosunku do wypracowanych tradycji jest barbarzyństwem. Wraz z jej rozwojem muszą

zgiąć niezliczone wartości, które tworzyły fundamenty dotychczasowej kultury.

List drugi opatrzone tytułem *Imitacja egzystencji*. Autor zauważa w nim, że kultura zawsze była wytwarzana przez głęboką ingerencję w naturę, ale jednocześnie z natury czerpała swe wzorce. Duchowość ludzka jest czymś obcym w świecie natury, jednak przez kilka tysięcy lat istnienia kultury była ona oparta na formułach harmonijnego łączenia wartości tych obcych sobie światów. W opinii Guardiniego wszystkie formy zbiorowej egzystencji, sposoby zamieszkiwania i wytwarzane narzędzia były świadectwem swoistej ugody między naturą a duchowością. Jako przykład zgodności tych dwóch światów wskazuje łódź żaglową, której przeciwstawia łódź motorową i wielki parowiec. Nowe miasta i nowe narzędzia ekscytują, mają swoistą siłę i własne piękno, lecz nacechowane są przekroczeniem poziomu równowagi między wolą ludzką a rytmami natury. Natura zastępowana jest przez wytwory umysłu, całkowicie sztuczny świat, z którym człowiek dopiero próbuje ułożyć właściwe relacje. Ów sztuczny świat jest imitacją natury, ale też imitacją życia, w którym dotąd dominował jego biologiczny charakter. Nowa rzeczywistość jest więc nie tylko zamieraniem dawnej kultury, ale też zmianą w pojęciu życia. Taka perspektywa wydaje się odległa, ale tytuł rozdziału nie pozostawia wątpliwości: życie może być zastąpione przez jego sztuczne naśladownictwo.

Listowi trzeciemu nadano tytuł *Abstrakcja*, a zbiór notatek Mies van der Rohego wskazuje, że architekt przeczytał go wyjątkowo starannie (Martínez de Guereñu, 2011, s. 90). Guardini w filozoficznym wykładzie podsumowuje różnice między bezpośrednim odczuwaniem życia a światem pojęć. Problem ten obecny był już w średniowiecznym sporze o uniwersalia. Następną jego odsłoną była refleksja Wilhelma Ockhama na temat pojęć bezpośrednio dotyczących rzeczywistości i pojęć odnoszących się do pojęć. Zagadnieniu przechodzenia od pojedynczości do ogólności wiele uwagi poświęcili William Blake, Joseph de Maistre i Johann Georg Hamann. Także myśliciele romantyczni ubolewali nad zaniemnaczeniem konkretności na rzecz pojęć ogólnych. W czasach Guardiniego niemożliwymi do uniknięcia błędami zawartymi w myśleniu zajmował się Henri Bergson. Można więc uznać, że poglądy Guardiniego przynależą do długiej tradycji refleksji nad myśleniem jako czynnikiem zerwania z bezpośrednim doświadczeniem życia.

Posługiwanie się mową i pismem jest podstawowym wyznacznikiem człowieczeństwa. *Mowa jest domostwem bycia* (*Sprache ist das Haus des*

Seins) i jest zamieszkiwana przez człowieczą istotę (*Behausung des Menschenwesens*) — jak ujął to nieco później Martin Heidegger (Heidegger, 1995)¹. W doskonale logicznym wywodzie Guardiniego pojawia się w tym momencie charakterystyczny dla niego rys filozofowania opartego na umiejętności dostrzegania ambiwalencji opisywanych sytuacji. Mowa jest więc przejawem duchowości człowieka, która jednocześnie oddala go nie tylko od natury, lecz także od samego siebie, a ponadto od samego życia. Życie jest w swej istocie czymś niepojmowalnym, za każdym razem konkretnym i niepowtarzalnym, podczas gdy myślenie separuje myślącego od bezpośrednich cech życia. Mowa wprowadza czynnik pośredni między przeżywanym życiem a jednostką, rozwija ciąg reprezentacji, które prowadzą od sfery faktyczności do sfery ogólności. Reprezentacje tworzą sztuczny świat, zdominowany przez stwarzanie wrażenia realnego istnienia ogólności, zatem przez uznanie ogólności za odrębną sferę bytu. Pojęcia są w równej mierze życiową koniecznością, co wyhamowywaniem życia. W konsekwencji posługiwania się pojęciami pojawia się świat zastępujący rzeczywistość, świat arbitralnych znaków wskazujących na rzeczy. Paradoksalnie rozwój tej konieczności życia ducha, jaką jest świadomość, prowadzi do bytowania w świecie abstrakcji, lecz nie w świecie żywego ducha. Duch, jakkolwiek przejawia się przez świadomość, nie przejawia się przez pojęcia, które są zaledwie jego namiastkami. Rozwój kultury podążył w stronę rozwoju procesów świadomości, które zawarły się w tworzeniu nauki i techniki. Z upływem czasu myślenie naukowo-techniczne zdominowane zostało przez odrzucenie wszystkiego tego, co pojedyncze, wyjątkowe — zatem przez porzucenie życia. Takie właśnie myślenie stało się podstawą nowoczesnej techniki, całego nowoczesnego świata. Zbliżyło się do działalności maszyny, będącej zarazem symbolem nowej rzeczywistości poddanej hegemonii schematów, przy czym symbol ten jest zaledwie jej jedną, obrazową częścią.

Filozofia Guardiniego, jakkolwiek nie zyskała tak dużego uznania jak myśl Heideggera, o ponad dekadę wyprzedziła poglądy zawarte w eseju niemieckiego filozofa *Die Zeit des Weltbildes*, zawierającym identyczną krytykę nowożytniej metafizyki (Heidegger, 1938; wydanie polskie: *Czas światobrazu*, Heidegger, 1997). Konsekwencje przejścia władzy nad człowiekiem przez nasyczone techniką formy myślenia były też treścią słynnego poematu Thomasa S. Eliota *The Hollow Men* (*Ludzie puści*) z roku 1925. Guardini dostrzega myślenie techniczne także w architek-

¹ Cytaty i terminy z Heideggera w tłumaczeniu autora. Por. także: (Heidegger, 1995, s. 129, 144).

turze, gdy na końcu rozdziału opisuje nowoczesny dom odlany z betonu — nieorganiczny, abstrakcyjny, barbarzyński. Nieustannie jednak temu krytycznemu namysłowi towarzyszą dwa spostrzeżenia: jedno o nieuchronności zachodzących zmian i nierealności pragnień powrotu do minionych czasów, drugie to przeczcucie możliwego w przyszłości zwycięstwa sił życia w nierealnym świecie abstrakcji. Należy przy tym zauważyć, że kategoria życia, sięgająca pojęcia natury Spinozy, w czasach Guardiniego — zwłaszcza w filozofii Wilhelma Diltheya i Henriego Bergsona — zastępowała ideę Boga. Pośrednim elementem w zachodzącej przemianie koncepcji metafizycznych była filozofia Georga Wilhelma Friedricha Hegla, w której Bóg był immanentnym czynnikiem świata objawiającym się jako świadomość. Guardini dziedziczy ponadto millenarystyczne tradycje chrześcijaństwa i przewidywanie nadejścia nowej epoki analogicznej do „Wiecznej Ewangelii” opisanej przez Joachima z Fiore. Wyznaczanie granic kolejnych epok było także treścią innych esejów Guardiniego, zwłaszcza pracy *Das Ende der Neuzeit. Ein Versuch zur Orientierung* (Guardini, 1950, wydanie polskie: *Koniec czasów nowożytnych*, Guardini, 1969).

List czwarty, opatrzony tytułem *Świadomość*, zawiera wykład na temat różnic w pojmowaniu świadomości. Guardini przypomina w nim swoje tezy o świadomości jako podstawowym czynniku, który pośredniczy w przemianie natury w kulturę, lecz wskazuje, że pierwotnie miała ona cechy bardziej bezpośrednie. Autor formułuje tu paradoks: pierwotna świadomość ma charakter bezrefleksyjny, jest spontaniczna. Filozof sugeruje ponadto, że ma ona cechy boskie, utożsamiając ją z przeżywaniem życia. W kolejnych epokach świadomość coraz częściej odnoszona była do świata rzeczy i stała się świadomością historii, świata, ciała, a także psychiki. Stała się więc świadomością naukową. Nie negując dokonań psychiatrii czy psychoanalizy, Guardini wskazuje, że czymś innym były dawniejsze ćwiczenia duchowości, czymś innym zaś są obecnie badania nad ludzką psychiką, pozbawione trudnej do zdefiniowania szlachetności, otwarcia na głębię i tajemnicę. Aktualna świadomość powszechna jest stanem umysłu nakierowanym na poznanie poznawalnego, na wytwarzanie kolejnych pojęć tłumiących wewnętrzne siły życia — a życie, którego tajemnica jest przesłaniana przez nadmiar pojęć, zamiera w formach reprezentacji życia. Jego pierwotne siły mogą być poznawane jedynie w klimacie poszanowania ich tajemnicy, zwłaszcza jeżeli weźmie się pod uwagę, że w myśli Guardiniego siły te są tożsame z żywym Bogiem. Filozof przypomina

w swych rozważaniach o narzędziach świadomości, jakimi były kontemplacja, mistyczna wizja czy marzenie senne. Dziś zdają się one przebrzmiały, ale niezrozumienie głębszych sensów świadomości okazuje się wyniszczające dla aktualnych form myślenia.

Rozdział zatytułowany *Nauka (List piąty)* rozwija kwestię ograniczeń tkwiących w świadomości naukowej. Guardini podtrzymuje tezy o innej głębi poznania, jaka zawarta jest w wizji czy kontemplacji. Jednocześnie zwraca uwagę, że eksploatacyjne cechy nauki przynajmniej w niektórych sytuacjach napotykają granice, które okazują się ukryte w zasadach rządzących światem. Możliwe jest ich przekraczanie, lecz wiąże się to z potencjalną katastrofą. Już starożytni Grecy wiedzieli, że *hybris* zmąca prawidłowe poznanie; Guardini wraca do tego poglądu, pisząc o pełnym pychy braku ograniczeń w korzystaniu z zasobów Ziemi. Nie wieszczy katastrofy, lecz przedstawia docieranie do nieprzekraczalnych barier. Kiedy poznanie naukowe osiąga swe granice, świadomość odkrywa przestrzenie, które dają całkowicie inne możliwości tworzenia świata ludzkiego. Granice są niekiedy najważniejszą zachętą do ich przekroczenia. W miejsce działań ekstensywnych możliwe jest podjęcie wysiłku na rzecz wnikliwości i badania ukrytych głębi widzialnego świata. Z całą pewnością te możliwości nie są jeszcze wyraźnie widoczne, ale wykazywana obecnie pycha poznawcza może być zastąpiona przez namysł nad metafizycznymi wartościami ludzkiej egzystencji.

Zastosowanie eseistycznej formy nie zmienia faktu, że książka Guardiniego ma cechy traktatu filozoficznego z czasów scholastyki i dokładnie analizuje poszczególne artykuły jednoznacznie zarysowanej całości. Sam filozof jest tego świadom i właśnie dlatego w *Liście piątym* z szacunkiem przypomina o dziełach św. Bonawentury, logicznie łączących silnie wyodrębnione części. Guardini, podobnie jak jego średniowieczny poprzednik, konsekwentnie podąża do ukrytego celu, zasłaniając się formułą prywatnych listów do przyjaciela.

W *Liście szóstym*, opatrzonym tytułem *Władza*, filozof precyzuje swoje poglądy na dwa typy poznania: dawniejszy, oparty na wczuciu się, wnikaniu i przenikaniu jawiącego się świata, i nowszy, oparty na analizowaniu i opanowywaniu. Tytułowa władza odnosi się do panowania umysłu nad przedmiotem poznania, przewagą podmiotowości nad światem zewnętrznym, ogólnie zatem na podporządkowywaniu świata ludzkiej woli. Autor przedstawia świat arbitralnego postępowania ludzi, który złączony jest z aktami przemocy wobec rzeczywistości. Niepohamowana władza wyraża się w jej zmechanizowaniu,

przeniknięciu techniki do wszelkich dziedzin życia, w panowaniu przez wyniszczenie. Dawna nauka, jak opisał ją Heidegger w eseju *Die Zeit des Weltbildes*, istniała jako wiedza uwzględniająca ważność tego, co istnieje poza człowiekiem: losu, ukrytych zasad świata, Boga (Heidegger, 1938). Aktualna nauka to system brutalnego zarządzania, nacechowany bezwzględnością, w którym wyraża się uzurpatorska pozycja ludzkiej rozumności i skłonność do manipulacji. Subtelne prawa ukryte w rzeczywistości przetwarzane są w metody osiągania bieżących sukcesów. Żywa czy organiczna świadomość niszczone jest przez świadomość racjonalną, która przejęła wszelką władzę. Osiąganie arbitralnie wyznaczonych celów jest możliwe, lecz w efekcie tych działań nie pojawił się nowy porządek, lecz chaos, którego doświadcza współczesny człowiek. Czy nowy porządek może się kiedyś objawić? Guardini w tym miejscu swoich rozważań powstrzymuje się zarówno od całkowitego potępienia swoich czasów, jak i od wyrażania nadziei na przyszłość. „Nowy porządek” to kwestia niezbadana i odległa od możliwych wyobrażeń. Jego zjawienie się wymagałoby ustanowienia podziałów na akceptowalne i posiadające autorytet elity oraz zachowujące wolność i godność masy. Dotychczas jednak wszelkie próby wprowadzenia nowego porządku nie powiodły się, podobnie jak nie zapewniły go nowe formuły liberalizmu.

W rozdziale zatytułowanym *Masy (List siódmy)* Guardini przypomina, że dawna kultura zawsze była dziełem nielicznych, a wyznawane wartości wzrastały organicznie i realizowały się w procesach długotrwałych i powolnych zmian. Obecne społeczeństwa dotknięte są pośpiechem we wszystkich dziedzinach, co skłania do wykorzystywania w polityce systemów autorytarnych, deklarujących odgórne rozwiązywanie bieżących problemów, choć kosztem ograniczenia wolności. Nie tworzą nowego świata także porządki oparte na systemach liberalnych, które ignorują wartości tworzące wspólnotę i nie potrafią powstrzymać się od deklaratywnego permissywizmu. Guardini relacjonuje historię kształtowania się dawnych porządków i podkreśla znaczenie długotrwałości w procesach ich tworzenia. Przedstawiony zarys zmian w charakterze cywilizacji nie stał się jednak pretekstem do krytyki upadku tradycyjnych rozwiązań, lecz raczej wskazówką, że być może nowe porządki również pojawią się dopiero w toku długotrwałych i burzliwych procesów.

Obecny stan społeczeństw w przekonaniu Guardiniego jest głęboko niezadawalający. Ich masowy charakter wymusza pośpiech w produkcji dóbr zaspokajających różnorodne potrzeby. Upadek dawnych hierarchii doprowadził do uczynienia towarem

nawet wartości religijnych. Separacja sfer *sacrum* i *profanum* zanikła, podobnie jak zanikło rozumienie dla rozdziału pracy i święta. Autor pisze o spustoszeniu wnętrza człowieka, które w tym samym czasie przejmująco opisał Eliot w *The Hollow Men*. Obecnie niemożliwe jest wskazanie dróg wyjścia z owego pogłębiającego się spustoszenia społeczeństw i jednostek, jednak być może w zagładzie dawnego świata zawarte są załączki zmian.

List ósmy zatytułowany został *Rozpad organizmu*. Guardini dokładnie opisuje w nim zagadnienie związku dotychczasowej kultury z jej naturalnym podłożem. Przenikanie się ludzkiej świadomości (wraz z ukrytymi w niej boskimi pierwiastkami) ze światem natury, w której także nie brakowało śladów nadzwyczajnego pochodzenia, doprowadziło do zbudowania kultury harmonizującej te dwie rzeczywistości: żywej świadomości ludzkiej i żywotnego świata natury. Kultura tworzona była w nierozrwalnym związku ludzkiej duchowości ze światem przyrody. Rozpoczęte w okresie nowożytnym procesy racjonalizacji świata ludzkiego — polegające na rozwoju pojęciowych reprezentacji świata rzeczywistego — doprowadziły do rozwoju nauki, techniki i mechanizacji procesów wytwarzania dóbr. Wzrost liczby ludzi i wyłanianie się społeczeństw masowych złączyły się z procesami industrializacji i urbanizacji. Wraz z dalszymi etapami rozwoju techniki społeczeństwa utraciły dawną, „organiczną” miarę w wykorzystaniu sił natury. Następnie utracono także umiar w wykorzystaniu sił wyzwolonych przez odkrycia naukowe i techniczne. Zdaniem Guardiniego wyzbycie się ograniczeń w czerpaniu z sił natury i z sił techniki nastąpiło między rokiem 1830 a 1870. Kolejne dekady rozwoju naznaczone były zniszczeniem wartości wypracowanych przez wcześniejsze stulecia — i dziś *upadku starego świata można doświadczyć na każdym kroku* (Guardini, 2021, s. 76). Opisując go, Guardini wykorzystuje apokaliptyczne słownictwo, mówi o barbarzyństwie, smrodzie i hałasie.

Na tym tle kolejny list zaskakuje swoją odmiennością. Guardini zawarł jednak w poprzednich listach wskazówki, że konkluzje mogą różnić się od przedstawionych wcześniej diagnoz. Logika tych sugestii prowadzi do refleksji nad przyszłymi zjawiskami, których charakteru obecnie nie można sobie dokładnie wyobrazić.

Listowi *dziewiętemu* przypisano tytuł *Cel*, a w niemieckich wydaniach książki *Zadanie (Die Aufgabe)*. Rozdział ten zawiera próbę rozwiązania przedstawionego na początku problemu, ale też pokazuje niejasny cel, jaki pojawił się u progu nowej epoki. Kiedy nastąpi przełom i jak długo będzie

kształtowała się nowa rzeczywistość, nie zostało powiedziane, ale rozważania Guardiniego skłaniają do porzucenia dotychczasowych tendencji eksploatacji świata, chociażby ze względu na możliwość wyczerpania wszelkich zasobów.

Filozof i teolog w ostatnim rozdziale wzmacnia swoje przekonanie, że stary świat musi zginąć wraz ze skarbami kultury o nieskończonej wartości (Guardini, 2021, s. 76). Nauka i technika wyzwoliły siły, których społeczeństwa nie są w stanie kontrolować. Panuje chaos i mnożą się zagrożenia dla ludzkiego bytowania na Ziemi. Składników tej ponurej oceny obecnego stanu rzeczy można by wymienić więcej, ważniejsze jest jednak dalsze rozumowanie autora. Przez tysiące lat człowiek zmagał się z nieokiełznaną naturą, powoli wypracowując kulturę harmonijnej zależności od natury. W dziele wytwarzania świata wartości w dużej mierze pokonał własne skłonności do zła, mordu i nienawiści, w czym pomocne było zastosowanie zasad chrześcijańskich. Owszem, w toku dalszego rozwoju wyzwolił siły techniki, które naruszyły jego życiowe podstawy, ale poprzez twórcze działanie jest w stanie je okiełznać, tak jak niegdyś zapanował nad naturą. Niszczycielskich procesów wyzwolonych przez technikę obecnie nie sposób zatrzymać, ale kształtowanie i ucłowieczanie obcych sił leży w naturze człowieka. Samo uświadamianie zagrożeń już jest częściowym wyzwoleniem z niemocy. Nadzieja tkwi także w zaufaniu do chrześcijańskich wartości oraz ich nadprzyrodzonego źródła. Lektura książki Guardiniego skłania do uznania, że koncepcje najwyższych wartości metafizycznych mogą zyskiwać nowe formuły. Wartości religijne nigdy nie zostały wyczerpane i mają zastosowanie również w dążeniu do przeniknięcia nowej rzeczywistości i zapanowania nad nią. Demoniczne siły techniki mogą zatem zostać ucłowieczone i uduchowione. Masowość społeczeństw także nie jest zagrożeniem, jeżeli tak jak niegdyś natura, tak i one poddane zostaną kształceniu w poszanowaniu życia i jego tajemnicy. Ostateczne zaufanie pokłada Guardini w Bogu, lecz przyglądając się ludziom, którym przypisuje Jego bliskość, zwraca uwagę na ich formalny dystans do religii. Ludzie tacy działają z wyższego natchnienia, lecz bez wskazania na tradycyjne źródło swego twórczego popędu. W epoce niepewności zmienia się więc koncepcja Boga, który obecnie objawia się poprzez nadzwyczajne siły pulsujące w twórczym człowieku.

Ludwig Mies van der Rohe zignorował religijne treści wywodów Guardiniego, lecz zaczerpnął z nich przekonanie o roli czynnika twórczego w zmianie charakteru cywilizacji naukowo-technicznej. Dzieńczył w tym względzie poglądy romantyczne,

przypisując twórczości artystycznej rolę objawienia ukrytych w naturze sił boskich. Możliwość uwolnienia współczesnych społeczeństw od negatywnych przejawów cywilizacji powiązał z pięknem, ku któremu winien kierować się architekt.

3. OKOLICZNOŚCI HISTORYCZNE POWSTANIA ZWIĄZKÓW MIĘDZY FILOZOFIĄ A TWÓRCZOŚCIĄ MIES VAN DER ROHEGO

Mies van der Rohe, będąc samoukiem, czynił wiele starań, by uzupełnić wiedzę niezbędną w zawodzie architekta. Czytał i gromadził książki z wielu dziedzin wiedzy, począwszy od pism filozoficznych aż do publikacji relacjonujących odkrycia fizyki i biologii. Szczególną wagę przywiązywał do filozofii — jeszcze jako młody architekt wszedł do kręgu osób gromadzących się wokół Aloisa Riehla, który w 1905 roku powołany został na profesora katedry filozofii w Uniwersytecie Friedricha Wilhelma w Berlinie (Neumeyer, 1991, s. 197). Dla Riehla zbudował w latach 1906–1907 dom w Neubabelsbergu na przedmieściach Poczdamu (Neumeyer, 1991, s. 36–45; Mertins, 2014, s. 20–31). W kręgu berlińskich intelektualistów poznał poglądy sceptyczne wobec racjonalizmu i jego konsekwencji, w tym m.in. opinie Oswalda Spenglera, który był doktorantem Riehla. W 1923 roku spotkał Rudolfa Schwarza, którego postawę i działalność darzył później dużym szacunkiem. Schwarz był katolickim architektem związanym z ruchem postulującym zmiany w doktrynie katolicyzmu i współpracującym w tej sprawie z Romanem Guardinim. Schwarz i Guardini głosili swoje teorie na łamach pisma *Die Schildgenossen*, którego Guardini był redaktorem. Być może z rąk Schwarza w roku 1927 architekt otrzymał książkę *Listy znad jeziora Como*, zbierającą eseje publikowane w tym czasopiśmie. Wcześniej, w listopadzie 1925 roku, Guardini i Mies van der Rohe wystąpili na konferencji w szkole artystycznej w Bremie, gdzie filozof wygłosił referat pod tytułem *Die Krisis des Bildungswillens und das Wesen lebendiger Bildung*, natomiast architekt przedstawił tekst *Der Geist der neuen Baukunst* (Neumeyer, 1991, s. 23; Martínez de Guereñu, 2011, s. 90). Mies van der Rohe już od roku 1926 skłaniał się ku krytyce dominującej pozycji techniki i przyjął założenie, iż technika powinna być przewyciężana przez wartości artystyczne. Lektura książki Guardiniego przyczyniła się do przyjęcia przez niego jednoznacznych poglądów w tej sprawie. Warto podkreślić, że nowa postawa architekta była głęboko różna od tej, którą zajmował w początku lat 20. XX wieku.

Zbiór notatek Mies van der Rohego zawiera bardzo liczne kartki zapisane tezami zaczerpniętymi z książki Guardiniego, które przywołane zostały także w wykładzie architekta pt. *Die Voraussetzungen baukünstlerischen Schaffens* (1928, tekst wykładu cytowany w: Neumeyer, 1991, s. 299–301). Wykład, który został wygłoszony w Berlinie, a później w Szczecinie i Frankfurt nad Menem, zawiera zaczerpniętą od Guardiniego myśl, iż rozwój techniki jest nieunikniony, lecz powinien być kontrolowany przez wartości duchowe (Guardini, 2021, s. 84; Neumeyer, 1991, *passim*; Freigang, 2018, § 12). Mies van der Rohe uznał, że architektura może spełnić ważną rolę w dziele zyskania panowania nad techniką. Ważnym przykładem nowej tendencji w jego twórczości był pawilon zaprojektowany na wystawę światową w Barcelonie w 1929 roku (Mertins, 2014, s. 138–167; Freigang 2018, § 3–5; Martínez de Guereñu, 2011, s. 91). Dzieło to nie miało żadnej użytkowej funkcji i nie nawiązywało do żadnego istniejącego typu budynku (il. 1). Było pracą teoretyczną na temat architektury zrealizowaną jako obiekt realny. Ściany nie miały funkcji nośnych, lecz wykonane zostały jako dekoracyjne ekrany z onyksu, marmuru i trawertynu (il. 2). Dach wsparto na filarach o przekroju krzyża obłożonych błyszczącą blachą (il. 3). Słupy przez swój kształt mogą być kojarzone z kanelowaną kolumną grecką, a cała budowla zbliżona była do antycznej świątyni (il. 4). Zastosowano w niej zaczerpniętą od Guardiniego zasadę abstrahowania, która zakłada z jednej strony zbliżanie się architektury do jej istotowych wartości, z drugiej silne zindywidualizowanie dzieła przez czynnik twórczy.

4. WNIOSKI

Ludwig Mies van der Rohe od początku swej drogi twórczej zainteresowany był filozofią, w której próbował znaleźć podstawy dla swojej działalności na polu architektury. Poznanie *Listów znad jeziora Como* Guardiniego skłoniło go do uznania, że świat techniki nie ma obecnie alternatyw, lecz jego dominująca pozycja powinna zostać przezwyciężona przez uduchowienie techniki. Nie należy zatem ograniczać rozwoju techniki, lecz rozwijać ją, opierając się na głębszych wartościach. Jako samouk wierzył także w sens kształcenia, które nie opiera się na wiedzy, lecz budowaniu poczucia odpowiedzialności. Rozwijając refleksję na temat źródeł świata wartości, dostrzegając, iż są one nie tyle transcendentne, co immanentne, zarówno w świecie, jak i w człowieku. Satysfakcja twórcza była dla niego formą wielbienia życia, które XX-wieczni myśliciele niejednokrotnie utożsamiali z boskością.

Budowle Mies van der Rohego sprawiają wrażenie racjonalnych, lecz ich właściwym zadaniem było zawarcie piękna w konstrukcjach opartych na nowych rozwiązaniach technicznych. Sprowadzony do prostych brył wygląd tych budowli nie powinien przesłaniać ich wartości zmysłowych, które uzyskiwane były przez zastosowanie starannie obrobionych materiałów oraz wykorzystanie wartości rzeźbiarskich i refleksów świetlnych (Freigang, 2018, § 10). Zadaniem, jakie stawiał sobie architekt, było odnalezienie czystego ducha w świecie czystych abstrakcji. Jego twórcze zaangażowanie stanowiło formę kontemplowania i rozwijania sił, których pochodzenie bywało przez niektórych myślicieli uznawane za nadprzyrodzone. Również w tym aspekcie swojej działalności wkroczył on w świat dawnych tradycji, chociaż uczynił to w sposób niejawnym, podobnie jak wówczas, kiedy wykorzystywał klasyczne zasady architektury i odwołania do form architektury antycznej.

Mies van der Rohe w swoich pismach nie formułował głębszych uzasadnień dla swojej twórczości, ponieważ uważał, że wyraża je poprzez swoje dzieła. Rekonstrukcja jego poglądów dokonana wyłącznie na podstawie zrealizowanych dzieł nie jest jednak możliwa i wymaga także analizy jego lektur filozoficznych. Źródła ideowe, z których czerpał swoje poglądy, umożliwiają postawienie tezy, że jego działalność i dzieła były wyrazem świeckiego kultu sił o ponadnaturalnym charakterze. Niezależnie zatem od tego, czy zawierają się w naturze, w rozwoju techniki, czy też w ludzkiej twórczości, mogą być uznane za transcendentne. Budynki architekta, o formach zbliżonych do greckich świątyń, są miejscami kultu wartości, które tradycyjnie kojarzono z boskością.

REFERENCES

- Birksted, J.K. (2009), *Le Corbusier and the Occult*, Cambridge (MA): MIT Press.
- Freigang, Ch. (2018), 'Mies van der Rohe, der Werkbund und die Frage der Technik um 1930', *RIHA Journal*, Special Issue: *Mies und mehr... Transferprozesse in Architektur und Wohnkultur der 1920er und 1930er Jahre*, 186. Available at: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/rihajournal/article/view/70240/65862>, DOI: <https://doi.org/10.11588/riha.2018.1.70240> (accessed: 14.06.2022).
- Guardini, R. (1950), *Das Ende der Neuzeit. Ein Versuch zur Orientierung*, Basel: Heß Verlag.
- Guardini, R. (1956), *The End of the Modern World: A Search for Orientation*, transl. by Theman, J. and Burke, H., New York: Sheed & Ward.
- Guardini, R. (1969), *Koniec czasów nowożytnych*, Kraków: Znak.

- Guardini, R. (1994), *Letters from Lake Como: Explorations on Technology and Human Race*, transl. by Bromiley, G.W., Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Guardini, R. (2021), *Listy znad jeziora Como*, transl. by Markiewicz, K., Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Heidegger, M. (1938), 'Die Zeit des Weltbildes', [in:] Heidegger, M., *Gesamtausgabe. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910–1976*, vol. 5: *Holzwege*, Frankfurt am Main: Klostermann, 1977.
- Heidegger, M., (1946), 'Brief über den «Humanismus»', [in:] Heidegger, M., *Gesamtausgabe. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910–1976*, vol. 9: *Wegmarken*, Frankfurt am Main: Klostermann, 1976.
- Heidegger, M. (1995), 'List o humanizmie', transl. by Tischner, J., [in:] Heidegger, M., *Znaki drogi*, Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Heidegger, M. (1997), 'Czas światobrazu', transl. by Wolicki, K., [in:] *Drogi lasu*, Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Martínez de Guereñu, L. (2011), '«Abstraktion». Lectura en dos tiempos: Romano Guardini y Mies van der Rohe', *Revisiones: Revista de crítica cultural*, 7, pp. 85–100.
- Mertins, D. (2014), *Mies*, London–New York: Phaidon Press.
- Neumeyer, F. (1991), *The Artless Word: Mies van der Rohe on the Building Art*, transl. by Jarzombek, M., Cambridge (Mass.): MIT Press.